

Zelfreflectie op de basisschool

Fleur E. van Gils & Sanne J. W. B. van Leuken

Zelfregulerend leren

Vanuit de maatschappij is steeds meer vraag naar personen die zelfstandig kunnen functioneren. Daarom is het belangrijk dat kinderen op school al vaardigheden voor zelfregulerend leren ontwikkelen¹. Ook katholieke basisschool de St. Dominicus in Utrecht is actief bezig met de vorming van zelfstandig functionerende leerlingen. De leerkrachten vinden dat meer aandacht besteed kan worden aan zelfreflectie van leerlingen, omdat leerlingen daardoor meer inzicht krijgen in hun leerproces. Om zelfstandig te kunnen functioneren zijn zelfregulerend leren en zelfreflectie namelijk belangrijke kenmerken^{2&3}.

Zelfregulerend leren is een proces waarbij iemand zelf doelen stelt met betrekking tot zijn leren. Vervolgens probeert hij zijn denken, motivatie en gedrag hierop af te stemmen⁴. Zelfregulerend leren bestaat dus uit verschillende onderdelen, die zijn uitgewerkt tot de aspecten taakoriëntatie, planning, motivatie, monitoring, doorzettingsvermogen en zelfevaluatie⁵. Deze aspecten kunnen niet los van elkaar worden gezien.

Aspecten zelfregulerend leren

Taakoriëntatie⁶ = analyseren van de taak

Planning^{6&7} = strategie kiezen en (tijds)planning maken

Motivatie⁸ = redenen die iemand heeft om de taak uit te voeren

Monitoring⁹ = het volgen van de voortgang

Doorzettingsvermogen¹⁰ = houden van focus tijdens het werken

Zelfevaluatie⁶ = evalueren op het leerproces en -resultaat

Zelfreflectie is het nadenken over dingen die gebeuren tijdens het leerproces en het overwegen van andere mogelijke manieren van handelen¹¹. Daarmee bestaat zelfreflectie uit het voorafgaand aan, tijdens en na de uitvoering van een taak kijken naar het leerproces. Aangezien zelfreflectie tijdens het hele leerproces kan plaatsvinden, kunnen hierbij de verschillende aspecten van zelfregulerend leren aan bod komen. Zelfreflectie hangt daarom samen met zelfregulerend leren.

Samenvatting onderzoek

Om tegemoet te komen aan de vraag van leerkrachten naar concrete middelen voor zelfreflectie, hebben Fleur van Gils en Sanne van Leuken een onderzoek opgezet op de St. Dominicusschool. Het doel van dit onderzoek was het zelfregulerend leren van leerlingen te verbeteren door een instrument te ontwerpen waarmee zelfreflectie gestimuleerd werd. Daarom is een reflectietool ontwikkeld waarmee 6 weken is gewerkt (Bijlage A). Allereerst keken leerlingen op drie verschillende momenten naar hun werk en het leerproces: voor, tijdens en na de opdracht¹². Op die momenten reflecteerden de leerlingen op inhoud, aanpak of beleving¹³ door reflectievragen te beantwoorden (Bijlage B), de

'reflectie van de week'. Elke week beantwoordden de leerlingen andere reflectievragen. Enkele antwoorden van leerlingen op reflectievragen zijn opgenomen in dit artikel om een goed beeld te schetsen. Hiernaast stelden leerlingen zelf een leerdoel op, waaraan zij gedurende de week systematisch werkten en hierop reflecteerden³, het 'doel van de week'. Een goed doel voldeed aan de BUDdy-eis (belangrijk, uitdagend en duidelijk).

Waar ben ik trots op bij deze opdracht?

"Dat ik de laatste som alleen gedaan heb, want het was moeilijk" - leerling gr. 5

Wat voor gevoel krijg ik bij de opdracht?

"Ik heb er zin in!" - leerling gr. 6

Een aantal klassen uit de bovenbouw (5 tot en met 8) van de St. Dominicusschool heeft deelgenomen aan het onderzoek. Om het effect van het werken met de reflectietool op het zelfregulerend leren te bepalen, zijn de deelnemende klassen verdeeld over een zogenaamde experimentele en controlegroep. Alleen in klassen van de experimentele groep hebben de leerlingen gewerkt met de reflectietool. In de klassen van de controlegroep veranderden de leerkrachten niets aan hun aanpak. Om te bepalen of de leerlingen verbeterden in zelfregulerend leren, zijn voorafgaand aan en na de zes weken werken met de reflectietool vragenlijsten afgenomen over zelfregulerend leren in alle deelnemende groepen. De leerlingen vulden een vragenlijst in over zichzelf en de leerkrachten een vragenlijst over elke leerling.

Ondanks de inzet van leerkrachten en leerlingen is geen effect gevonden van het werken met de reflectietool. Hier kunnen een aantal mogelijke verklaringen voor worden genoemd. Ten eerste is niet meer dan zes weken gewerkt met de reflectietool. In deze weken waren ook nog een aantal feestdagen. Mogelijk was deze tijd te kort om een effect te zien. Een andere verklaring is wellicht de werkdruk voor leerkrachten. De gewenste begeleidingsgesprekken waren niet haalbaar. Het was voor leerkrachten namelijk niet mogelijk om elke week een aantal leerlingen te spreken over het invullen van de reflectietool. Hoewel geen effect is gevonden, lijken leerlingen wel ontwikkelingen te hebben doorgemaakt. Tijdens het onderzoek is namelijk opgevallen dat leerlingen steeds vaardiger werden in het beantwoorden van de reflectievragen. Hierdoor kwamen zij steeds meer tot verdieping. Daarom lijkt het ons toch zinvol een langere periode met de reflectietool te werken.

Advies

Het inzetten van de reflectietool werd enthousiast ontvangen door de leerkrachten. Door de aanbevelingen vooral te baseren op ervaringen van de deelnemende leerkrachten, is het advies weloverwogen opgesteld. De reflectietool die gebruikt is in het onderzoek bestond uit de onderdelen 'doel van de week' en 'reflectie van de week'. Tijdens het werken met de reflectietool kwam naar voren dat vooral het onderdeel 'doel van de week' veel klassikale tijd innam aan het begin en einde van de week. Ook bleek dat leerlingen het lastig vonden om zelf een BUDdy-doel op te stellen. Daarom is het advies voor leerkrachten om een aangepaste reflectietool in te zetten in de bovenbouw (groep 5 tot en met 8) met alleen het onderdeel 'reflectie van de week' (Bijlage C). Het werken met persoonlijke BUDdy-doelen kan naar eigen inzicht door leerkrachten worden ingezet. Een mogelijke opbouw hiervoor is in het vak 'Variaties in uitvoering' weergegeven.

"Het is belangrijk dat kinderen leren om kritisch na te denken en dat het leren leren expliciet terugkomt in het curriculum. De reflectievragen zijn een ideaal hulpmiddel om dit te bereiken, mede doordat ze flexibel in te zetten zijn." - leerkracht

Hoe werk je met de reflectietool?

In dit deel van het artikel wordt uitgelegd wat de reflectietool inhoudt, hoe je deze praktisch in kunt zetten en hoe je als leerkracht begeleiding kunt bieden bij het werken met de reflectietool.

Inhoud reflectietool

De leerlingen kiezen gedurende de week zelfstandig één opdracht van de weektaak uit, waarbij ze de reflectievragen beantwoorden. Deze vragen zijn gebaseerd op de inhoud van de opdracht, de manier waarop de leerlingen de opdracht aanpakken en hun beleving van de opdracht. Elke week wordt op één van deze aspecten ingegaan. Als leerkracht kun je zelf beslissen welk aspect (inhoud, aanpak, beleving) je aan de leerlingen wil aanbieden. Binnen het gekozen aspect worden drie vragen beantwoord: één vraag voordat de leerling start aan de opdracht, één tijdens de opdracht (de leerling doet dit als hij halverwege de betreffende opdracht is) en één na afloop. De verschillende mogelijke reflectievragen staan in Bijlage B en kunnen gedifferentieerd aangeboden worden.

Zelfreflectie op de basisschool

Praktisch inzetten van reflectietool

- Plaats de reflectietool op de achterkant van de weektaak
- Kies elke week zelf 3 vragen bij een van de aspecten (inhoud, aanpak, beleving). Zo kun je elke week een nieuwe reflectietool aanbieden.
- **Differentiatie:** je kunt differentiëren door individuele leerlingen een specifiek aspect aan te bieden of specifieke vragen voor een leerling te kiezen.
- **Variatie:** als leerkracht kun je ook zelf nieuwe reflectievragen bedenken.

Begeleiding van leerlingen

Om goed met de reflectietool te werken is begeleiding door de leerkracht heel belangrijk. Allereerst kun je als leerkracht herhalen wanneer leerlingen de tijdens-vraag moeten beantwoorden (halverwege het maken van de opdracht), omdat het zou kunnen dat leerlingen dit in hun ijver vergeten. Hiernaast zijn korte leergesprekjes (van een paar minuten) belangrijk, om te kunnen volgen hoe leerlingen omgaan met de reflectievragen. In deze gesprekjes kun je met leerlingen bespreken hoe het beantwoorden van de reflectievragen gaat en krijg je meer zicht op welke leerlingen hulp nodig hebben. Hulp kan bestaan uit het modelen van denkstappen, doorvragen op gegeven antwoorden en samen met de leerling de vragen beantwoorden.

Implementatie advies

Het veranderen van een aanpak van leerkrachten brengt vaak emoties met zich mee¹⁴. Daarom is het belangrijk om het hele team goed in te lichten over het advies en de mogelijke werkwijze. Om de kans van slagen van het advies te vergroten, worden stappen voor een goede implementatie beschreven¹⁵.

1. Voorlichting reflectietool

Om gedeelde betrokkenheid te creëren, wordt aangeraden om aan het begin van een schooljaar het werken met de reflectietool toe te lichten aan het bovenbouwteam. Op deze manier heeft iedereen voldoende kennis om de reflectietool in te zetten binnen de vormgeving van zijn of haar onderwijs. Deze toelichting kan worden gegeven door de leerkrachten die binnen het onderzoek al hebben gewerkt met de reflectietool. Zij kunnen ook ingaan op het praktisch inzetten van de reflectietool en eventuele zorgen hierover bij teamleden wegnemen.

2. Leerlijn: werken met de reflectietool

De aanbeveling is de reflectietool minimaal een schooljaar te gebruiken. Deelnemende leerkrachten gaven namelijk aan dat zes weken te kort was om effecten te zien van het werken met de reflectietool. Een volledig schooljaar biedt leerkrachten de ruimte het werken met de reflectietool een week over te slaan, wanneer er andere prioriteiten zijn. Bovendien hebben leerkrachten zo voldoende mogelijkheden om alle leerlingen te begeleiden. Om het werken met de reflectietool geleidelijk op te bouwen, kan een leerlijn van groep 5 tot en met 8 worden gehanteerd. In groep 5 en 6 bleek het beantwoorden van de 'tijdens'-vraag te ingewikkeld en werd deze regelmatig vergeten. De 'tijdens'-vraag kan daarom in groep 7 geïntroduceerd worden. Deze leerlingen zijn dan namelijk al meer gewend aan het beantwoorden van reflectievragen. Bij de introductie van de reflectietool in groep 5 is het goed om de leerlingen gestructureerd kennis te laten maken met de tool. Een mogelijkheid hiervoor is dat leerlingen niet zelf een vak van de weektaak mogen kiezen om de reflectievragen over te beantwoorden, maar altijd de vragen voor het vak rekenen beantwoorden. Uit ervaringen van leerlingen blijkt namelijk dat rekentaken het meest eenvoudig zijn om de reflectievragen voor te beantwoorden. In groep 6 kan dit verder worden uitgebouwd door de keuze van een taak volledig bij de leerlingen te leggen. Een overzicht van de leerlijn is te zien in onderstaande tabel.

	Reflectievak		Reflectiemoment		
	Rekenen	Eigen keuze	Vooraf	Tijdens	Na
Groep 5	X		X		X
Groep 6		X	X		X
Groep 7		X	X	X	X
Groep 8		X	X	X	X

3. Leerkrachtondersteuning

Gedurende het schooljaar kunnen zich problemen voordoen in het werken met de reflectietool. Zo kan het bijvoorbeeld voorkomen dat een leerkracht het lastig vindt om de leerlingen te begeleiden bij het beantwoorden van de reflectievragen. Het is prettig wanneer de betreffende leerkracht in overleg met andere leerkrachten tot oplossingen kan komen voor deze problemen. De leerkrachten die al ervaring hebben met het werken met de reflectietool kunnen hierbij dienen als vaste aanspreekpunten.

4. Evaluatie

Bij een implementatie is het belangrijk om de voortgang te evalueren¹⁶. Daarom wordt aangeraden om aan het einde van het schooljaar dat is gewerkt met de reflectietool een grootschalige evaluatie onder de betrokken leerkrachten en leerlingen uit te voeren. Deze evaluatie kan worden vormgegeven door een vragenlijst af te nemen over de ervaringen. Hiernaast kan leerkrachten gevraagd worden naar verbeteringen voor (het werken met) de reflectietool. Het is ook mogelijk dat tussentijds aanpassingen nodig zijn. Deze aanpassingen kunnen gebaseerd worden op een tussentijdse evaluatie, waarbij de ervaringen van leerkrachten worden gepeild.

5. Vervolg

Na het schooljaar waarin de reflectietool is geïmplementeerd, kunnen naar aanleiding van de evaluatie de verschillende verbeteringen worden doorgevoerd. De reflectietool kan zo meerdere jaren worden ingezet. Het is wel van belang de tool te blijven evalueren om de kwaliteit ervan te waarborgen. Deze rol kan opgepakt worden door een leerteam.

Variaties in uitvoering

- **Nieuwe reflectievragen:** het bedenken van nieuwe reflectievragen kan worden opgepakt door een leerteam en vervolgens worden gedeeld met de rest van het team.
- **'Doel van de week':** het werken met persoonlijke doelen op de reflectietool kostte veel tijd. Aangezien leerkrachten het wel belangrijk vonden, kunnen ze zelf een keuze maken in het vormgeven van persoonlijke doelen in hun onderwijs. Het aanleren van het opstellen van een BUDdy-doel kan volgens een, in moeilijkheid oplopende, opbouw:
  1. Samen een klassikaal doel opstellen
  2. Persoonlijk doel laten kiezen uit voorbeelden
  3. Zelf doel opstellen via BUDdy

Tot slot

De leerkrachten van de St. Dominicusschool zijn van mening dat zelfregulerend leren en zelfreflectie belangrijke vaardigheden zijn. Daarom is een reflectietool ontwikkeld die ingezet kan worden binnen de bovenbouw van de basisschool. Het inzetten van de reflectietool werd enthousiast ontvangen door de leerkrachten. Hopelijk geven de ontworpen reflectietool en de adviezen een positieve bijdrage aan het ontwikkelen van zelfregulerend leren van leerlingen op de basisschool.

Wat voor gevoel krijg ik bij de opdracht?

"Ik krijg geen gevoel, maar een gedachte en dat is dat ik aan het alfabet dacht" - leerling gr. 5

Wat vond ik van deze opdracht?

"Wel leuk, omdat ik bijna geen fouten had" - leerling gr. 6

Hoe vind ik het om de opdracht uit te voeren?

"Ik ben best goed in spelling, maar alsnog doe ik mijn best" - leerling gr. 7

Waarom is het belangrijk om dit te oefenen?

"Voor op de middelbare school met wiskunde" - leerling gr. 8

Verder lezen

1. Theunissen, N. C. M., & Stubbé, H. E. (2011). Duurzaam leren voor innovatieve werknemers. In F. Vaas & P. Oeij (Eds.), *Innovatie die Werkt: Praktijkvoorbeelden van Netwerk-Innoveren* (pp. 205-220). Ontleend aan <http://www.ntheunissen.nl/ntpdf/2375Theunissen2011.pdf>
2. Kaplan, A. (2008). Clarifying metacognition, self-regulation, and self-regulated learning: What's the purpose? *Educational Psychology Review*, 20, 477-484. doi:10.1007/s10648-008-9087-2
3. Schunk, D. H. (1990). Goal setting and self-efficacy during self-regulated learning. *Educational Psychologist*, 25, 71-86. doi:10.1207/s15326985ep2501_6
4. Pintrich, P. R. (2000). The role of goal orientation in self-regulated learning. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of Self-Regulation* (pp. 451-502). doi:10.1016/B978-012109890-2/50043-3
5. Vandevelde, S., van Keer, H., & Rosseel, Y. (2013). Measuring the complexity of upper primary school children's self-regulated learning: A multi-component approach. *Contemporary Educational Psychology*, 38, 407-425. doi:10.1016/j.cedpsych.2013.09.002
6. Desoete, A. (2008). Multi-method assessment of metacognitive skills in elementary school children: How you test is what you get. *Metacognition and Learning*, 3, 189-206. doi:10.1007/s11409008-9026-0
7. Broekkamp, H., & van Hout-Wolters, B. H. A. M. (2007). Students' adaptation of study strategies when preparing for classroom tests. *Educational Psychological Review*, 19, 401-428. doi:10.1007/s10648-006-9025-0
8. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and the "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268. doi:10.1207/s15327965pli1104_01
9. van Hout-Wolters, B., Simons, R.-J., & Volet, S. (2000). Active learning: Self-directed learning and independent work. In R. J. Simons, J. van der Linden, & T. Duffy (Eds.), *New Learning* (pp. 21-36). doi:10.1007/0-306-47614-2_2
10. Corno, L. (2011). Studying self-regulation habits. In B. J. Zimmerman & D. H. Schunk (Eds.), *Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance* (pp. 361-375). New York, NY: Routledge.
11. Vermunt, J. D., & Verloop, N. (1999). Congruence and friction between learning and teaching. *Learning and Instruction*, 9, 257-280. doi:10.1016/s0959-4752(98)00028-0
12. Bakermans, J. (1997). *Zelfstandig Leren*. Amersfoort, Nederland: CPS.
13. Tijssen, K., Bod, E., & Mooy, S. (2007). Trots op je werk. Kinderen zelf leren reflecteren. *JSW*, 92, 18-21.
14. Hargreaves, A. (2004). Inclusive and exclusive educational change: emotional responses of teachers and implications for leadership. *School Leadership & Management*, 24, 287-309. doi:10.1080/1363243042000266936
15. Jones, G.R. (2013). *Organizational Theory, Design and Change*. Seventh Edition. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
16. Hulpia, H., & Valcke, M. (2004). The Use of Performance Indicators in a School Improvement Policy: The Theoretical and Empirical Context. *Evaluation and Research in Education*, 18, 102-119. doi:10.1080/09500790408668311

Bijlage A

Voorbeeld Reflectietool

Doel van de week (Denk aan BUDDy)

.....

.....

Heb je je doel deze week gehaald? Kleur in.

helemaal niet	– een beetje –	helemaal wel
---------------	----------------	--------------

Wat heb je deze week gedaan om aan je doel te werken?

.....

.....

.....

Waar moet je nog aan werken bij dit doel?

.....

.....

Reflectie van de week

Opdracht weektaak: .....

Voor	Wat ga ik leren bij deze opdracht? ....
Tijdens	Waarom is het belangrijk om dit te oefenen? ....
Na	Wat heb ik geleerd van deze opdracht? ....

Bijlage B

Overzicht Reflectievragen

	Voor	Tijdens	Na
Inhoud	1. Wat ga ik leren bij deze opdracht? 2. Wat weet ik al van het onderwerp? 3. Wat lijkt mij makkelijk aan deze opdracht?	1. Waarom is het belangrijk om dit te oefenen? 2. Begrijp ik alles nog steeds? 3. Waar heb ik hulp bij nodig?	1. Wat heb ik geleerd van deze opdracht? 2. Wat vond ik het makkelijkste aan deze opdracht? 3. Wat vond ik het lastigste aan deze opdracht?
Aanpak	1. Op welke manier ga ik deze opdracht aanpakken? 2. Hoeveel tijd heb ik nodig voor deze opdracht? 3. Wat heb ik nodig om deze opdracht uit te voeren?	1. Hoe kan ik de opdracht nog beter uitvoeren? 2. Wat doe ik als ik iets moeilijk vind? 3. Waar ga ik meer mijn best voor doen?	1. Hoe zou de juf of meester vinden dat ik heb gewerkt? 2. Wat zou ik de volgende keer hetzelfde doen? 3. Wat zou ik de volgende keer anders doen?
Beleving	1. Wat voor gevoel krijg ik bij de opdracht? 2. Hoe vind ik het om deze opdracht uit te voeren? 3. Denk ik dat het gaat lukken om de opdracht uit te voeren?	1. Hoe vind ik de opdracht tot nu toe? 2. Wat voor gevoel heb ik nu bij deze opdracht? 3. Komen mijn verwachtingen uit? Waarom wel/niet?	1. Waar ben ik trots op bij deze opdracht? 2. Wat vond ik van deze opdracht? 3. Hoe voelde ik me bij deze opdracht?

Bijlage C

Voorbeeld Geadviseerde Reflectietool

Reflectie van de week

Opdracht weektaak: .....

Voor	Wat ga ik leren bij deze opdracht? ....
Tijdens	Waarom is het belangrijk om dit te oefenen? ....
Na	Wat heb ik geleerd van deze opdracht? ....

